

Etnické menšiny na Slovensku a niektoré terminologické problémy

Stanislav Konečný, Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, konecny@saske.sk

KONEČNÝ, Stanislav. Ethnic minorities in Slovakia and some terminological problems. Individual and Society, 2000, Vol. 3, No. 3.

The paper is devoted to these terminological issues, which are presently occurring in research and interpretation of history of ethnic minorities in Slovakia and Central Europe. Author is dividing termines into three groups and is giving their concise characteristic. A necessity of research and publishing of results in this area is emphasized and contours of approach are delineated which could be taken by researches in this field.

History of ethnic minorities. Slovakia. Central Europe.

Otvorenie mnohých donedávna tabuizovaných problémov, zrušenie cenzúry, sloboda vedeckého bádania a aktivizácia početnej žurnalistickej obce priniesli za posledné desaťročie obrovské množstvo informácií a podnetov, ktoré umožnili spoločenským vedám urobiť veľký krok dopredu a oveľa výraznejšie participovať na spoločenskom živote a jeho rozvoji. Z objektívnych dôvodov to ešte o čosi viac platí o historiografii, ktorá spravidla vždy dokázala zaujať širšie vrstvy spoločnosti a podieľať sa na formulovaní ideových koncepcií spoločenského vývoja. Historici pritom viac alebo menej potvrdzovali či vyvracali často kontroverzné poznatky, názory a predstavy týkajúce sa hlavne kľúčových dejinných udalostí a zlomových historických etáp či ich zákulisia. Tento "boom" v spoločenských vedách vôbec a v histórii zvlášť však na druhej strane spôsobil, že záujem o teoretické a metodologické problémy spoločenskovedných disciplín u nás značne poklesol napriek tomu, že boli najevidentnejšie poznačené jednostrannosťou marxistického chápania vývoja spoločnosti. Tieto otázky sa aj preto v našich podmienkach nezaslúžene pokladali, ba dodnes pokladajú za sprofanované, viac-menej špekulatívne, málo potrebné až zbytočné. Pritom hlavne v Poľsku, ba i vo vtedajšom ZSSR, urobili v tejto sfére oveľa viac, hoci aj v marxistickom štáte, resp. formou kritiky "buržoáznych" názorov.¹Nehovoriac už o západnej Európe a o USA, kde filozofia a metodológia dejín už mnoho rokov venujú veľmi veľkú pozornosť, čo viedlo i k vzniku viacerých smerov a škôl, ktoré niekoľko desaťročí veľmi intenzívne bádajú a veľa publikujú v tejto oblasti.²Potreby seriózneho vedeckého výskumu a interpretácie jeho výsledkov si dnes solídne teoretické a metodologické zázemie priamo vynucujú vo všetkých postsocialistických štátoch. Vedy o spoločnosti, vrátane historiografie, totiž nemôžu ustupovať komercializácii, podliehať módnym vlnám a neodolávať politickým tlakom, pretože ich úloha je oveľa vážnejšia a trvalejšia.³

K základným teoretickým problémom všetkých vied patrí terminológia. Nejasnosti v terminologických otázkach totiž generujú mnohé vedecké a neraz i spoločenské problémy, ktorým je vhodné včas sa vyhnúť. Pravda, okrem tohto trochu defenzívneho aspektu, význam terminológie podčiarkuje najmä potreba konceptualizácie, t.j. vytvárania určitých, relatívne stálych štruktúr teoretického poznania. Veľkou výhodou prírodných a technických vied je používanie matematizovaného, formalizovaného jazyka. V podstate to znamená, že tá istá metóda a sústava znakov sa používa pri poznávaní objektu vedeckého bádania, ako aj pri reflektovaní samotnej vedy a jej poznávacieho aparátu. Humanitné vedy sa však evidentne viac týkajú samých seba, sú súčasťou svojich predmetov. Okrem toho ich ovplyvňuje skutočnosť, že pojmy, ktoré používajú, sú historicky pružné a menlivé.⁴Z toho mnohí usudzujú, že rozdielnosť vo vyjadrovaní skúmanej reality a imanentných problémov danej vedy i jej širších teoretických súvislostí je

handicapom spoločenských vied, zvlášť historiografie. Tá totiž, rovnako ako ďalšie spoločenskovedné disciplíny, užíva prirodzený jazyk, teda jazyk známy z bežnej medziludskej komunikácie, z publicistiky, ba i z umeleckej produkcie. Napokon, do 14. storočia sa jazyk historikov veľmi podobal umeleckému štýlu a aj neskôr si zachoval mnohé beletristické prvky, najmä rozprávanie a úvahu.⁵Prírodzene, táto skutočnosť má aj svoje nesporné výhody. Reč historiografie je jasnejšia, zrozumiteľnejšia širokej verejnosti, je obraznejšia, omnoho pestrejšia a má vysokú vyjadritelnosť. Dokáže totiž rozlíšiť také variácie a nuansy vecí, udalostí a procesov, ktoré formalizovaný jazyk, využívajúci len znaky a logické operácie, nemôže vyjadriť. Preto sú aj knihy, štúdie a články o histórii oveľa viac čítané v širších vrstvách obyvateľstva, než publikačné výstupy z iných, najmä exaktných disciplín, hoci prinášajú nemenej zaujímavé a možno aj dôležitejšie poznatky a informácie. Na druhej strane, veľmi veľkou nevýhodou vied o spoločnosti je terminologická mnohoznačnosť, vágnosť bežnej hovorovej reči, ktorá produkuje značnú zraniteľnosť dôležitých téz a formulácií. Ešte väčším nebezpečením v tomto smere je pojmová nesúrodosť, heterogénnosť. Spočíva v tom, že aj kvázi odborné termíny v rôznych spoločenských vedách, hoci spravidla nemajú odlišný denotát, majú veľmi často aspoň čiastočne posunutý sémantický obsah. To nielen sťažuje vzájomnú komunikáciu a formuláciu všeobecnejších problémov, ale fakticky znemožňuje logicko-metodologickú analýzu jazyka historického skúmania a explanácie dejinnej skutočnosti. Treba priznať, že humanitné vedy si fakticky tieto problémy zväčša privodili samé, keď sa uspokojili s niekoľkými základnými pojmami, ktoré dodnes nie sú presne definované, akceptujú sa len na základe konvencie a vôbec netvorí koherentný systém.⁶Historiografia si totiž bežne vypomáha mnohými termínmi z iných spoločenských vied, najmä zo sociológie, ekonómie, politológie, etnológie a pod., ktoré postrádajú terminologickú normu. Nejestvuje totiž žiadny oficiálny, resp. všeobecne akceptovaný dokument, ktorý by zjednocoval užívané odborné názvy v príslušnom jazyku a podával ich výklad.⁷

Takmer všetky problémy spojené so zložitou terminologickej oblasti sa vo veľmi veľkej miere koncentrujú pri skúmaní a explikácii histórie etnických menšín na Slovensku. Vytvárajú pritom celé komplexy väčších či menších ťažkostí a neraz vedú aj k mnohým nedorozumeniam, ktoré sú v tejto sfére, z viacerých dôvodov, veľmi nepríjemné. Môžeme ich pritom sledovať v troch rovinách: na úrovni obecných pojmov, odvodených termínov a na úseku etnonymickej problematiky. Obecné pojmy sú zákonite využívané vo všetkých vedách o spoločnosti a majú veľký význam aj pre historiografiu, pretože fixujú istú prirodzenú dynamiku skúmaných objektov i procesov a vytvárajú stabilné subštruktúry historického poznania. Na druhej strane, už základné pojmy nevyhnutné pre skúmanie a výklad etnohistorickej problematiky, akými sú "národ" a "národnosť", sú veľmi silne poznačené rezíduami stalinistickej dezinterpretácie a vyvolávajú, aj keď nie nedôveru, ale aspoň rozpaky. Súčasnej slovenskej historiografii, ba ani historikom ďalších postkomunistických krajín sa dodnes nepodarilo ich obsah objektívnejšie vymedziť. Pojmy "národ" a "národnosť" je potrebné zbaviť nielen nánosov ekonomického determinizmu z čias komunizmu, ale aj biologizujúcich a spiritualizujúcich aspektov typických v období, ktoré mu predchádzalo, a tak oba pojmy adekvátne rehabilitovať. Z tohto dôvodu sa mnohí bádatelia radšej uchýľujú k výrazu "etnikum", ktorý má však na prvý pohľad len zástupný, substitučný ráz a vzhľadom na súčasné pomery veľmi neurčitý, zahmlený obsah.

Pojem "ľud", ktorý je niekedy prípustný aj v naznačených súvislostiach, je príliš poplatný koncepcii historického materializmu, preto aj v odborných kruhoch teraz vyvoláva podráždené reakcie namiesto toho, aby sa v intenciách západnej historiografie, politológie a sociológie len upresnil jeho obsah, a tak úplne potlačila jeho nežiadúca ideologická rezonancia. Podvedome totiž vyvoláva predstavu síce historicky veľmi dôležitej, ale zväčša inými skupinami alebo vlastnými triednymi inštinkami ovládanej masy ľudí z nižších spoločenských vrstiev. Odvodené, resp. zvlášť pojmy v tejto oblasti sú mimoriadne potrebné a dôležité už z operacionalistického hľadiska, pretože práve na ne sa nabaľujú získané informácie a vytvárajú základné reťazce poznatkov o skúmanom etnologickom, resp. etnohistorickom jave. Z tohto aspektu je preto zvlášť škodlivé, ak aj odvodené termíny v tejto sfére nie sú jednoznačné, resp. ak sú navyše vedome či nevedome deformované prípadnými politickými fenoménmi alebo súvislosťami.

Typickým príkladom komplikácií z prvého koša problémov je termín "národnosť", ktorý rovnako často vyjadruje príslušnosť človeka k národu či k etnickej minorite na jednej strane, alebo vystupuje ako synonymum národnostnej menšiny na strane druhej. Okrem toho, pod "národnosťou" možno rozumieť aj etnické spoločenstvo v prednárodnom štádiu jeho vývoja. Príkladom druhého typu deformácií odvodených termínov sú úvahy o tom, či máme používať spojenie "národnostná" alebo "národná menšina". Pojem "národnostná menšina" totiž nie je vždy logicky správny, pretože najčastejšie označuje menšinu určitého národa, a nie národnosti. Na druhej strane, výrazové spojenie "národná menšina" do istej miery stiera rozdiel medzi národom a menšinou, čo, ani inak tolerantní, horliví stúpenci národných pospolitostí nevidia veľmi radi. Naopak, nepriaznivú politickú disonanciu u príslušníkov etnických menšín vyvoláva spojenie "štátotvorný národ", ktorý automaticky zvýrazňuje diferenciu občanov podľa etnickej príslušnosti, rozdiel medzi národom a menšinou, hoci ten v podmienkach globalizácie a integrácie i smerovania k občianskej

spoločnosti dnes už vyznieva prinajmenej archaicky. Pravda, samotný pojem "národ" možno chápať v rôznych súvislostiach rozličným spôsobom, preto ho nemožno aplikovať mechanicky. Je evidentné, že situácia a prax jeho používania v iných štátoch je často diametrálne odlišná. V západoeurópskych krajinách, ale aj v USA a v Kanade, je totiž "národ" politickým pojmom a označuje všetkých občanov daného štátu bez ohľadu na ich etnický pôvod. V tomto zmysle sa skôr významovo blíži k nášmu pojmu "ľud". V dôsledku zložitejšej a časove oneskorenej etnogenézy v štátoch strednej a východnej Európy pojem "národ" ešte nestratil svoje etnické atribúty. Pojmy "národ" v týchto rozdielnych spoločenstvách nie sú teda rovnocenné, nemajú rovnaký význam, preto ich nemožno inadekvátne extrapolovať. Znamená to, že ich nemáme používať v spoločnom kontexte rovnakým spôsobom ani z ich používania nesmieme vyvodzovať rovnaké konzekvencie.

Osobitnú oblasť terminologickej problematiky na Slovensku v týchto koreláciách tvoria etnonymá. Ide o pomenovania národov, etnických menšín a regionálnych spoločenstiev, ktoré si vo vzdialenejšej či bližšej minulosti dali samé tieto pomenovania, resp. ktorými boli nazvaní svojimi bezprostrednými susedmi. Aj keď väčšinou skutočne ide o ustálené pomenovania, nemení to nič na skutočnosti, že etnonymá sú pojmy, ktoré tiež majú svoje dejiny. Veľmi zložitý vývoj zaznamenal napr. termín "Rusín", ktorý v priebehu storočí postupne označoval príslušníka východných Slovanov, neskôr staroruskej národnosti, Malorusa z pravobrežnej Ukrajiny, uhorského Malorusa, Ukrajinca, Rusína - Ukrajinca i člena samostatného rusínskeho národa. Zmeny zaznamenalo aj pomenovanie členov rómskeho etnika. Niekdajší výraz "Cigán" zvlášť po medzinárodnom uznaní oficiálneho termínu "Róm" nadobudol vyložené pejoratívny charakter, ktorý predtým nebol dominantným aspektom. Problémy rôznych názvov pre príslušníkov nemeckej menšiny súviseli s charakterom nemeckej kolonizácie, ako aj s lokalizáciou pôvodnej vlasti, so sociálnou charakteristikou a časom príchodu týchto osadníkov. Židovská komunita bola nazývaná v súlade s dobovým chápaním tejto svojráznej skupiny obyvateľstva, ktorá figurovala raz ako etnická, inokedy len náboženská menšina, a to v súlade s určitými výkyvmi období antisemitských nálad a prechodnej tolerancie.

Len naznačené problémy jednoznačne ukazujú, že skúmanie teoretických a metodologických problémov, vrátane terminologických otázok histórie i jej aplikovaných oblastí, akou je etnohistória, je veľmi aktuálne. Napokon, výkladu kľúčových pojmov týkajúcich sa histórie národov a etnických menšín sa vyhýbajú aj renomované encyklopedické diela. Preto aj o terminologických problémoch, hlavne o termínoch, bez ohľadu na stupeň ich všeobecnosti či konkrétnosti, je potrebné diskutovať a možno i polemizovať medzi historikmi, etnológmi, lingvistami, sociológmi i politológmi, a tak ich obsah ustáľovať a upresňovať. Nie je to úloha o nič menej hodnotná a záslužná, a snáď ešte aj osožnejšia, ako mnohé atraktívne témy pertraktované v početných publikáciách, ktoré zaplavujú náš čitateľský trh. Zapojiť sa do toho prospešného procesu môže každý, kto sa zaoberá otázkami národov a etnických menšín. Na začiatku nie sú potrebné vysoké ciele, epistemologické projekty či lingvistické bádania. Postačí, ak napr. nebudeme používať pojmy v stále meniacich sa zmysloch, ak budeme používané výrazy, hoci len deskriptívne definovať. Cestu k tomu nám ukazujú publikácie obsahujúce terminologické penzum zo svetovej i národnej histórie, ktoré vyšli v posledných rokoch.⁸Pravda, explanácia všeobecných a zvláštnych pojmov súvisiacich s etnickou a menšinovou problematikou naďalej absentuje, čo je pre všetkých bádateľov v spoločenských vedách otvorenou výzvou.

Poznámky

¹V sedemdesiatych rokoch v Poľsku vyšli takto zamerané práce J. Gorského, B. Miškiewiczza, J. Topolského. V ZSSR v tomto období k teoretickým problémom publikovali napr. V. A. Djakov a V. V. Ivanov, v osemdesiatych rokoch to boli G. A. Antipov, N. A. Burmistrov a iní.

²Ivanov, V. V.: Vztah historie a současnosti jako metodologický problém. Praha, Svoboda 1976, s. 14 a n.

³Bloch, M.: Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo. Praha, Svoboda 1967, 182 s.

⁴Weizsäcker, C. F. von: Člověk ve svých dějinách. Praha, Scriptorum 1993, s. 140.

⁵Marek, J.: O historismu a dějepisectví. Praha, Academia 1992, s. 94.

⁶Kanovský, M.: Lingvistika a sociální vědy. In: Slovenský národopis, roč. 45, 1997, č. 2, s. 156.

⁷Informační prameny. Názvosloví. Praha, Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření 1984, s.11.

⁸Příkladem v tomto směre může být aj Lexikón slovenských dejín, ale aj práca o historických termínoch pre potreby študentov a učiteľov v Poľsku, ktorá obsahuje 1 200 hesiel. Pozri Snoch, B.: Słownik szkolny. Terminy i pojęcia historyczne. Warszawa, Wydawnictwa szkolne i pedagogiczne 1990, 175 s.

Článok je venovaný tým terminologickým problémom, ktoré sa v súčasnosti prejavujú pri skúmaní a výklade dejín etnických menšín na Slovensku a v strednej Európe. Autor ich rozdeľuje do troch skupín a snaží sa o ich stručnú charakteristiku. Zdôrazňuje nevyhnutnosť bádania a publikovania v tejto oblasti a naznačuje cestu, ktorou by mohli jednotlivci v tomto smere postupovať.